

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті Віти Титаренко «Методологічні проблеми прогнозування релігійних процесів» обґрунтовано необхідність конституювання нового релігієзнавчого дисциплінарного підрозділу, окреслено об'єкт, предмет дослідження, основні завдання, а також методологічну базу, яка полягатиме в синтезуванні ретроспективного прогнозування і синергетики.

Ключові слова: прогнозування, синергетика, методи релігієзнавства, релігійні процеси, історична наступність, принцип самообмеження, релігієзнавча наука.

В сучасній гуманітарній науці для характеристики процесів, що відбуваються у нашому суспільстві і мають цілий набір певних ознак вводяться такі поняття як «трансформаційне», «перехідне», «інформаційне», які вже несуть новітнє семантичне навантаження і характеризують радикальні й швидкоплинні зміни у суспільстві. За роки незалежності України ми спостерігали досить неоднозначні політичні, економічні та суспільні перетворення. Відбулося стрімке зростання релігійності в її різноманітних і суперечливих виявах. Нестабільність, нестійкість завжди породжує питання: а що буде далі, як розвиватимуться події і яким буде наше майбутнє?

Навіть побіжний огляд різнопланової філософської літератури говорить про те, що питання майбутнього постійно хвилювало людство. Але особливо ця проблема актуалізується в нашу бурхливу, переломну епоху. Цілком закономірним є звернення футурологів, філософів, соціологів до проблеми дослідження майбутнього, визначення його перспектив. Своєрідні прогностичні розвідки з питань прийдешнього віднаходимо в працях відомих філософів XIX-XX ст. – М.Бердяєва, В.Соловйова, Х.Ортега-і-Гасета, Дж.Тойнбі, О.Шпенглера, К.Ясперса. Сучасне прогнозування в рамках синергетичної методології як теорії самоорганізації складних систем представлено різними школами - теорія дисипативних структур І. Пригожина, синергетика Г.Хакена і Дж. Келсо, теорія самоорганізованої критичності, розроблена в Ін-ті Санта-Фе, теорія нестационарних структур в режимах із загостренням А.Самарського і С.Курдюмова та іншими. Це далеко не повний перелік праць філософського спрямування, де тією чи іншою мірою не розкривалися б питання майбутнього.

* Титаренко В.В. – кандидат філософських наук, доцент, докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Основний зміст статті. Інколи достатньо проаналізувати власні дослідження чи праці колег з точки зору того, які перспективи з них вимальовуються і наскільки підтверджуються ці перспективи. Зокрема, у першому томі «України релігійної» [Стан релігійного життя України. – К., 2008. – 436 с.] у Післяслові Л.Филипович міститься багато прогностичних моментів - про довготривалість і динаміку формування сучасного релігійного простору; набуття НРТ характеристик трансконтинентального явища; поступове (чи стрімке) використання потенціалу українських релігійних організацій в міжкультурній, міжнародній, міждержавній комунікації тощо. Але при цьому з необхідністю виникають питання про методологічну базу дослідження цих моментів, про умови застосування використовуваних методів чи концепцій. Саме тут і виникає можливість перевірити істинність тих чи інших концепцій, до того ж, керуючись реальним перебігом подій, адже прогноз пояснює і доказує ті зв'язки, які в науковій концепції були окреслені лише в загальних рисах.

Назагал, релігієзнавча наука, яка сформувалася на українських теренах в період відновлення Україною своєї незалежності, як і будь-яка інша наука, є динамічним утворенням. Про це свідчать наукові доробки українських вчених, які обґрунтовують і започатковують, окрім усталених і традиційних, нові структурні підрозділи в академічному релігієзнавстві. В низці докторських дисертацій, які є новаторськими для вітчизняної релігієзнавчої школи А.Колодного, конститууються зокрема етнологія релігії (Л.Филипович), культурологія релігії (В.Бодак), лінгвістичне релігієзнавство (І.Богачевська), конфліктологія релігії (А.Арістова) та ін. Прогнозування релігійних процесів як самостійний напрямок у релігієзнавстві поки що не представлене ані в вітчизняній, ані в закордонній науці, незважаючи на те, що прогностика та прогнозування є складовою будь-якого інституційно оформлено наукового знання або дисципліни. Сучасне релігієзнавство постає перед необхідністю розробки відповідної наукової методології (методів, методики, технологій), оскільки сьогодні прогнозування релігійних процесів має винятково фрагментарний характер у працях сучасних філософів, футурологів, соціологів, політологів тощо.

*На нашу думку, актуальним і затребуваним сучасною гуманітарною наукою, суспільством загалом та, що дуже важливо в площині практичного релігієзнавства, окремими релігійними об'єднаннями/центрами буде проведення дослідження, де **об'єктом дослідження** поставатиме механізм прогнозування релігійних процесів у просторі та часі як структурний елемент передбачення змін в релігійних системах, а **предметом дослідження** – розбудова теоретико-методологічної бази прогностики (принципів, категоріально-понятійного апарату тощо) в системі релігієзнавчої науки.*

Мета дослідження полягатиме в розробці теоретико-методологічної бази прогнозування релігійних процесів та її апробації на вітчизняному релігійному тлі.

Реалізація означеної мети потребує вирішення кола питань, які знайдуть відображення в логічній структурі дослідження і складуть його основні завдання, а саме:

1. Передбачено здійснити критичний огляд основних світових і вітчизняних теоретико-методологічних підходів до висвітлення концептуальних проблем прогнозування релігійних процесів та футурології;
2. Дослідити вітчизняні прогностичні релігієзнавчі розвідки на предмет їх концептуального обґрунтування.
3. Розробити відповідну наукову методологію (методи, методики, технології) прогнозування релігійних процесів. Обґрунтувати алгоритм їх використання.
4. Дослідити множинність варіантів функціональних змін релігійного комплексу як відповідь на сучасні виклики часу.
5. На підставі аналізу відповідних релігійних текстів висвітлити та спроектувати їх прогностичний потенціал щодо віроповчальної тематики.
6. На основі історико-релігійної ретроспекції відстежити розгортання та розвиток/занепад християнської релігійної системи у її конфесійних виявах.
7. Апробувати результати теоретико-методологічних досліджень, зокрема у прогнозуванні християнського сегменту релігійного поступу в Україні.
8. Розглянути можливі технології формування новітньої релігійної ідентичності сучасного українця.

Звичайно, що кореляція релігійних процесів соціальними, політичними, культурними, економічними та іншими суспільними процесами вже давно сприймається в релігієзнавстві апріорно, однак закономірності цієї кореляції, їх тривалість, процеси посилення, а чи ж послаблення – залишаються поки що без належного висвітлення й аналітики, що, у свою чергу, актуалізує необхідність розробки ретроспективного (історичного) прогнозування у релігієзнавстві. Знання історії релігій того суспільства, майбутнє якого прогнозується, розуміння взаємозв'язків, існуючих між різними історичними подіями, є тією основою, на якій ґрунтуватиметься історичне прогнозування в релігієзнавстві. Ретроспективне прогнозування, яке сьогодні остаточно ще не утвердилося в науковій теорії, становить собою аналіз найсуттєвіших тенденцій суспільного розвитку, які діють не тільки в минулому, але й в теперішньому і, швидше за все, будуть діяти в той період майбутнього, якого і стосуватиметься прогноз [Див. дет.: Пантин В., Лапкин В.

Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития. – Дубна: Феникс, 2006. – С.126] .

Відтак науковий прогноз щодо релігійних процесів, ґрунтований на методології ретроспективного прогнозування, в такий спосіб розкриватиме майбутні тенденції, закономірності змін у релігії як дещо об'єктивно обумовлене попереднім перебігом подій, тобто як дещо детерміноване, наперед визначене законами розвитку і функціонування релігійних систем. Звичайно, минуле не може бути безумовним керівництвом для майбутнього, але воно допомагатиме зрозуміти, чому, наприклад, не збуваються деякі минулі прогнози (скажімо, відмирання релігії тощо). Варто згадати тут слова К.Ясперса: «Бачення сьогодення такою ж мірою залежить від сприйняття минулого, як і від прогнозування майбутнього. Наші думки про майбутнє впливають на те, як ми бачимо минуле і сьогодення. Історичне мислення, що прогнозує, і визначає наші дії» [Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994. – С.155]. Відтак слова К.Ясперса ніби передують сучасному баченню прогнозування (футурології), яке апелює до такого ключового поняття як «створення бажаного майбутнього». Сучасне прогнозування, або, як його ще називають в світовому науковому співтоваристві, futures studies – це, за визначенням Венді Л.Шульца, є «трансдисциплінарний підхід до аналізу зразків змін в минулому, який базується на системній науці, визначення трендів і можливих результатів змін в теперішньому і побудова альтернативних сценарії можливих майбутніх змін, щоб допомогти людям створити бажане майбутнє» [[http://en.wikipedia.org/wiki/Futures Studies](http://en.wikipedia.org/wiki/Futures_Studies)].

Відтак, за означенням О.Князевої, в ролі стрижневих понять сучасного прогнозування виокремлюються наступні: а) «образ майбутнього»; б) «альтернативне майбутнє»; в) «створення майбутнього, а не передбачення його» [Князева Е.Н. Синергетически конструируемый мир. - <http://spkurdyumov.narod.ru/KnyazevaElena.htm>]. Продуктивним, на нашу думку, поставатиме синтез ретроспективного прогнозування і синергетичної методології в прогнозуванні розвитку релігійних систем як цілісних складових. Сьогодні синергетика швидко інтегрується в сферу гуманітарних наук, виникають напрямки соціосинергетики й еволюційної економіки, методи синергетики використовуються в медицині, психології, педагогіці, розвивається застосування її в лінгвістиці, історії і мистецтвознавстві тощо. Синергетичне бачення нелінійності перебігу часу ми можемо зустріти в філософських уявленнях Ніцше, Гуссерля, Башляра, а також Гартмана, Бергсона, Мерло-Понті, Уайтхеда, Хайдеггера та ін. Синергетика має справу з людиномірними системами і постає цілком виправданою у застосуванні до релігійного феномену. Методологія синергетики є ефективною в моделюванні процесів самоорганізації і саморозвитку людиномірних систем, але ще не використовувалася для моделювання такої людиномірної системи як релігійна. Сама синергетика мислиться як підхід, який базується на трьох китах – предметне знання,

математичне моделювання і філософська рефлексія. В процесі започаткування і розвитку напрямку релігієзнавчого дослідження – прогнозування релігійних процесів (тут, однак, варто розрізняти «прогнозування» як процес, тобто як самостійне поняття і «прогнозування релігійних процесів» - як дисциплінарний витвір – Т.В.), яке мислиться в контексті загального філософського поступу, ці три умови апіорно виконуватимуться.

Сьогодні синергетика вже використовується в стратегічному плануванні, при аналізі історичних альтернатив, в пошуках шляхів рішення глобальних проблем, що стоять перед людством тощо. Відтак застосування синергетики як методології постає обумовленим, цікавим і перспективним.

В основу прогнозування релігійних процесів повинні бути покладені наступні принципи, дотримання яких постає необхідною умовою здійснення прогностичних висновків у будь-якій галузі гуманітарного знання на загал і у релігієзнавчій, а саме¹:

- **принцип історичної наступності**, що полягає у «взаємозв'язку епох, віків, часів» тощо. Основною передумовою будь-якого прогнозування є уявлення про неперервність будь-якого розвитку – соціального, економічного, політичного, культурного, а в нашому випадку – релігійного. Тобто, навіть прогнозування виникнення принципово нової реальності з новими тенденціями суспільного розвитку (та ж епоха постмодерну, постпостмодерну, інформаційного суспільства) повинна бути пояснена і зрозуміла в широкому історичному контексті: що стало причиною виникнення цієї нової реальності, якими були передумови, продуктивні сили цього процесу, наскільки ця реальність всеохопна і універсальна, як вона взаємодіє з попередніми тенденціями розвитку тощо. Відносно перебігу релігійних процесів, то варто підкреслити, що, за словами В.Єленського: «Власне історична ретроспектива релігійної еволюції людства може бути представлена як сукупність процесів зародження, інституалізації (або спротиву інституалізації) нових релігійних течій, їхньої диференціації, піднесення або занепаду» [Єленський В. НРР- зони занепокоєння // Людина і світ. - 2001. - №1. - С.22.]. Додамо, що виникнення будь-якої релігії детерміноване і тими соціальними, культурними та історичними умовами, в межах яких вона виникла, і попередніми релігійними віруваннями, поширеними в цьому ареалі тощо. Величезний пласт матеріалу для розробки прогнозів релігійних процесів ми можемо

¹ За основу взяті принципи, викладені у праці В. Пантіна та В. Лапкіна «Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития. – Дубна: Феникс, 2006. – С.27-28], осмислені і екстрапольовані на релігієзнавчу науку.

почерпнути з історії релігії. Тому для розуміння і аналізу сучасного стану релігійного життя в Україні ми з необхідністю звертаємося до історії виникнення і становлення релігійних напрямків і їх відгалужень, їх сучасного стану, що широко висвітлено науковцями Відділення релігієзнавства у першому томі «України релігійної». Відтак для здійснення прогнозів релігійних процесів алгоритм «минуле-сучасне-майбутнє» набуває практичної значущості;

- **принцип реалізму**, який передбачає перевірку будь-якого прогнозу реальним перебігом подій, тобто шляхом співставлення здійсненої реальності з тим, що прогнозувалося. Перевірка реальністю по суті залишається головним критерієм істини не тільки в прикладних науках, а й в гуманітарних. Крім того, важливим є питання про те, що саме можна прогнозувати в релігійних процесах. Сфера релігійного, зокрема, є дуже тонкою сферою поєднання духовного і практичного, де «суб'єкт-об'єктне», «раціональне-ірраціональне», «індивідуальне-колективне» дуже тісно переплітаються і дійсно важко піддаються прогнозуванню, але не унеможлиблюють останнє загалом.

Прогнозувати якісь конкретні події в релігійній сфері, які призведуть до радикальних змін – реформ, розколів у релігійних громадах тощо - практично неможливо, але самі ці зміни передбачити і спрогнозувати можна, оскільки на них вказуватиме багатоманіття попередніх подій. Відтак для прогнозування релігійних процесів як дисциплінарного підрозділу слід окреслити чітко дослідницьке поле – наприклад, прогнозування росту чи спаду чисельності релігійних громад, ступеню релігійності (молоді, середнього покоління, старшого тощо), як зазначалося вище – прогнозування змінних процесів всередині існуючих конфесій, релігійних громад, їх поширення, особливості входження у світовий релігійний простір тощо:

- **принцип самообмеження**, який характеризується чітким окресленням певного місця і часу для конкретного прогнозу. Наприклад, завдання, яке сформульоване для другої частини планової теми «Україна релігійна» – «Прогнозування релігійних процесів в Україні», можна сформулювати як короткострокове (від 1 місяця до 1 року) прогнозування перебігу релігійних процесів на території України. Відтак маємо чітко окреслене місце і час. Оскільки, крім короткотермінового, існують ще, принаймні, до дев'яти типів прогнозів – пошуковий, нормативний, інтервальний, точковий, оперативний, середньостроковий, довгостроковий, то важко переоцінити правильність вибору того чи іншого типу прогнозу. Якщо, скажімо, для короткотермінових прогнозів в більшості випадків достатньо аналізу сучасної ситуації та екстраполяції деяких

значимих тенденцій і процесів сьогодення, що на загал і використовується в сьгоднішніх прогностичних дослідженнях релігієзнавців, то вже для середньострокового, а особливо для довготермінового прогнозу, як правило, необхідно створювати доволі складні моделі, які враховували б тенденції суспільно-історичного розвитку на довгому відрізку часу (наприклад, прогнози глобального розвитку, що ґрунтуються на світ-системному підході І.Валлерстайна, цивілізаційному підході С.Хангтінтона. Означимо, що для прогнозування релігійних процесів такі моделі ще не створено).

Підсумуємо, що вищеназваними принципами далеко не обмежується прогностична методологія. Відтак прогнозування релігійних процесів, як дисциплінарне утворення, зважаючи на специфічність його об'єкту, складність та багатовекторність, з необхідністю потребуватиме дотримання дослідницьких принципів, які є традиційними для вітчизняної релігієзнавчої школи, а саме: світоглядного плюралізму, позаконфесійності, об'єктивності, відкритості, історизму, поліметодичності. Ці принципи не суперечать загальним принципам прогнозування, окресленим вище і екстрапольованим на релігієзнавчу науку, а взаємодоповнюють і уточнюють останні. Підкреслимо, що будь-які прогнози не творяться штучно, а виводяться з достовірного розуміння минулого. Відтак, якщо хибним є прогноз, то десь закралася помилка в теорію, а відтак тоді цю теорію, модель чи концепцію слід коректувати, доповнювати, виправляти.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в найзагальнішому вигляді завдання прогнозування фокусуються у намаганні розсунути горизонти людського пізнання, а також, в чому, на нашу думку, полягає практичний аспект прогнозування – мобілізувати людський ресурс для відповідей на багаточисельні виклики сучасного світу. Оскільки релігія – складний духовно-практичний феномен людства, форма його суспільної свідомості, то вона, відповідно, також зазнає впливів часу, по-своєму реагуючи на його виклики, і, зрозуміло, з необхідністю потребує розробки науково обґрунтованих прогнозів змін релігійних процесів, їх динаміки тощо. Окрім наукового поступу у розвитку релігієзнавчої науки, який залишається апріорним з огляду на актуальність проблеми, запропонована тематика дослідження може претендувати на спробу заповнення однієї з лакун в напрямку конституювання вітчизняного практичного релігієзнавства. Важливо означити, що розробка методологічної бази прогнозування релігійних процесів як дисциплінарного утворення, ґрунтуючись на досягненнях як вітчизняних, так і закордонних фахівців з прогнозування, з необхідністю корелюється зі знаннями про національно-етнічну специфіку та традиційно-культурні особливості України.

Таким чином, актуалізуватиметься історична ретроспектива перебігу релігійних процесів у їх конфесійному вираженні. Дослідження,

прогнозування, а також ґрунтовані на них експертні матеріали, які будуть спиратися на науково обґрунтовану теоретичну базу, з необхідністю будуть затребуваними представниками релігійних організацій для отримання інформації про майбутні перспективи окремої конфесії, державними структурами задля прийняття зважених рішень щодо релігійної ситуації в країні, громадськими організаціями тощо.

А н о т а ц і ї

В статтє В.Титаренко обосновано необходимость конституирования нового религиоведческого подразделения, очерчено объект, предмет исследования, основные задания, а также методологическую базу, которая заключается в синтезировании ретроспективного прогнозирования и синергетики.

***Ключевые слова:** прогнозирование, синергетика, религиоведческая наука, методы религиоведения, религиозные процессы, историческая последовательность, принцип самоограничения.*

In article of Vita Tytarenko the necessity of constituting of new Religions Studies direction is grounded in the article; an object and the sphere of research, basic tasks, and also methodological base, which consists in the synthesis of retrospective prognostication and sinergetiki, are outlined.